

Kaupiamųjų pensijų schemos dalyvių elgsenos tendencijos Lietuvoje

DAIVA SKUČIENĖ

Lietuvos socialinių tyrimų centras, Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius

El. paštas: skuciene@ktl.mii.lt

Straipsnyje siekiama išanalizuoti privačių pensijų schemos dalyvių elgsenos tendencijas, išryškėjusias pirmajame kaupiamųjų pensijų schemos veiklos etape. Pirmoje šio straipsnio dalyje apžvelgiamos tyrimais nustatytos privačių pensijų dalyvių elgsenos problemos: „automatinis“ įsitraukimas, nustatyto pasiūlymo poveikis, investavimo inertiškumas, atidėliojimas, mentalinis skaičiavimas ir kt. Toliau analizuojama kaupiamųjų antros pakopos pensijų schemos dalyvių dalyvavimo pobūdis pagal darbo užmokestį, investavimo tendencijas, pensijų skaičiuoklės informaciniai aspektai. Analizės rezultatai rodo, kad gyventojai nėra gerai susipažinę su dalyvavimo kaupiamųjų pensijų schemoje nauda, nepakankamą gyventojų finansinį raštingumą rodo inertiškas investavimas. Pensijų skaičiuoklė, kuri yra pagrindinis asmens apsisprendimą palengvinantis instrumentas, neatsižvelgia į asmens darbo užmokesčio kaitą per jo gyvenimą, taip pat socialinio draudimo pensijos indeksavimą.

Raktažodžiai: privačios pensijos, dalyviai, elgsena

ĮVADAS

Privačių pensijų schema startavo 2004 m., pažėrdama pažadus ir prognozes apie didesnes būsimas pensijas. Akivaizdu, kad septynerių metų patirtis dar nėra didelė, tačiau pirmosios privačių pensijų problemos, tarp jų ir dalyvių elgsena, išryškėja jau dabar. Jeigu prieš pensijų sistemos reformą ir privačios pensijų schemos taikymą dalyvių elgsenos klausimai, kaip ir kitos šiai schemei būdingos rizikos, buvo labiau teorinio svarstymo lygmens, tai šiandien jau galima teigti, kad privačių pensijų veiklos realybė šalyje patvirtina kitose šalyse pasireiškusias tendencijas. Tad nenuostabu, kad dalyvių elgsenos problemą jau kelia žiniasklaida¹, apie tai kalbama ir LR Vertybinių popierių komisijos ataskaitose². Svarbiausia priežastis, kodėl privačių pensijų dalyvių elgsena, problemos keliamos į viešumą, yra ta, kad tai tiesiogiai yra susiję su būsimų pensijų dydžiu. Neracionali, neoptimali privačių pensijų dalyvių elgsena gali sąlygoti mažas būsimas pensijas, o tai nedera su pensijų politikos tikslais didinti gyventojų gerovę ar minėta pažadų apie didesnes būsimas pensijas iš privačios pensijų schemos retorika.

Tyrimų apie pensijų dalyvių elgseną kitose šalyse, ypač JAV, atlikta tikrai nemažai, nes turima didesnė ne tik privačių pensijų, bet ir jų problemų analizės patirtis. Lietuvoje privačių pensijų „tyrimų laboratorija“ dar tik pradėjo veikti, dalyvių elgsenos problemos jau identifikuojamos, tačiau tyrimų šia tematika dar trūksta. Šiame straipsnyje bus siekiama išanalizuoti jau atliktus tyrimus privačių pensijų srityje; nustatyti pensijų politikos priemones, sąlygojančias dalyvių elgseną; išanalizuoti privačių pensijų dalyvių elgsenos problemas. Tyrime taikoma

¹ Jockus, A. Kaupti senatvei lietuviams nerūpi. Prieiga per internetą: www.alfa.lt

² II pakopos pensijų fondų dalyvių migracija prieš ir po finansų krizės. Vertybinių popierių komisija. Prieiga per internetą: <http://www.vpk.lt/lt/pensiju-ir-investiciniai-fondai/14382/>

dokumentų (teisės aktų, reglamentuojančių privačių pensijų rinką Lietuvoje) ir antrinė duomenų analizė, paremta LR Vertybinių popierių komisijos, Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos, LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis.

Straipsnis parengtas remiantis mokslinio tyrimo „Privačių pensijų rinkos kūrimas Lietuvoje: kaštai ir nauda“, finansuoto Lietuvos mokslo tarybos (sutartis Nr. MIP-32/2010), rezultatais.

AR RACIONALŪS INDIVIDUO SPRENDIMAI PRIVAČIŲ PENSIJŲ RINKOJE?

Apibrėžtos privačių pensijų schemas įmokesi individui suteikia nemažą pasirinkimo laisvę: kiek taupyti, kaip investuoti. Jos yra patrauklios dėl mobilumo ir lankstumo, tačiau šie privalumai sąlygoja ir būtinybę optimaliai pasirinkti, siekiant sukaupti didesnę sąskaitą. Tad kyla klausimas, ar gerai elgiasi privačių pensijų dalyviai?

Pagal tradicinę ekonominę sampratą, rinkoje veikia racionalus individas, kuris apgalvotai priima sprendimus. Nepaisant to, rinkos dalyvių sprendimų analizė išlieka neatsiejama ekonominės analizės sritis. Antai R. Urbanskienės ir bendraautorių teigimu, sprendimą priimančio asmens įsitraukimo lygis – tai asmeninio svarbumo ir specifinės situacijos dirgiklio sukkelto susidomėjimo ar suvokimo lygis (Urbanskienė, Clotney, Jakštys 2000). Įsitraukimo lygį sąlygoja asmenybė, situacija, komunikacija, pats produktas. Informacija vertinama pagal įsitikinimus apie produktą, o pastarieji skiriasi dėl daugelio priežasčių: asmeninės vartotojų patirties, skirtingo suvokimo apie tai, kas geriausia, kas naudinga. Nors minėti autoriai apibrėžė vartotojų elgsenos ypatumus, galima pažymėti, kad pensijų srityje priimant sprendimus iš esmės veikia tie patys bendrieji elgsenos principai, juo labiau kad privačių pensijų srityje dėl kompleksinės situacijos racionalių sprendimų priėmimas yra ribotas (Blake 2006). Racionalių sprendimų priėmimą privačių pensijų srityje varžo laikas bei kaštai informacijai įgyti ar gebėjimai ją suprasti, todėl optimalus kaupimas senatvei ir investavimas yra kompleksiniai uždaviniai, kurie viršija racionalių galimybių ribas, nes įvertinti būsimą užimtumą, darbo užmokestį, ilgaamžiškumą, sveikatą, infliaciją ir kapitalo rinkų būklę daugumai neišmanoma (DiCenzo 2007). Tai lemia privačių pensijų schemas dalyvio elgsenos tendencijas priimant sprendimus.

Privačių pensijų dalyvių elgsenos tendencijos yra viena su kita susijusios ar persidengiančios, todėl priimtas sprendimas vienoje ar kitoje srityje būtinai sukelia problemas kitose srityse ir atvirkščiai.

Pirmasis dirbančiųjų sprendimas, kurį reikėtų analizuoti, yra *sprendimas dalyvauti kaupiamųjų pensijų schemoje* (Blake 2006). Jis priimamas siekiant sušvelninti vartojimą išėjus į pensiją bei maksimizuoti laukiamą naudą. Tačiau ar tik toks siekis sąlygoja sprendimą kaupti senatvei? J. DiCenzo teigimu, sprendimui dalyvauti kaupiamųjų pensijų schemoje gali turėti įtakos bendradarbio pasirinkimas (DiCenzo 2007). Sprendimą kaupti gali lemti ir pensinio plano dizaino bruožai. Numatytas ir apibrėžtas kaupimo pasiūlymas gali pritraukti didelį dalyvių skaičių, jis paprastai vadinamas *automatiniu įsitraukimu* (Blake 2006; Thaler, Benartzi 2007; DiCenzo 2007; Previtero 2010; Knoll 2010). Toks apibrėžtas ir numatytas pasiūlymas individui gali reikšti, jog kažkas nusprendė, kad tai gerai idėja (Blake 2006). Automatinio įsitraukimo poveikis yra dvejopas: dalyviai įsitraukia greičiau ir jų padaugėja (Thaler, Benartzi 2007).

Tačiau automatinis įsitraukimas sukelia *inerciją*, kai laikomasi numatyto įmokesi dydžio. Neretai siūloma santykinai maža kaupimo įmoka 2–3 % ir pakankamai konservatyvus investavimas nedidina santaupų (Blake 2006; Thaler, Benartzi 2007; DiCenzo 2007).

Nustatyta, kad įmokos dydžio pasirinkimui žmonės skiria labai mažai laiko – mažiau nei vieną valandą (Thaler, Benartzi 2007). Paprastai žmonės renkasi mažesnę įmoką, nes stengiasi sukaupti būtiną minimumą, o gauti maksimalią įmanomą išmoką (Thaler, Benartzi 2007; Orszag 2008). Inerciją sąlygoja ir tai, kad žmonėms labiau patinka *status quo* nei pokyčiai (DiCenzo 2007; Previtro 2010). Dar viena inercijos priežastis – dalyvių „trumparegiškumas“ (Barr, Diamond 2008; Previtro 2010). Būsima pensija, mokant didesnę įmoką, arba aukštesnis gyvenimo lygis senatvėje yra mažai realus ir sunkiai įsivaizduojamas dalykas, todėl nustatyta įmoka yra patrauklesnė nei motyvai ją didinti.

Optimalių sprendimų priėmimą apibrėžtos įmokos privačių pensijų schemose riboja ir informacijos trūkumas. Vieni šią problemą aiškina finansinių produktų kompleksiskumu bei nepakankamu dalyvių finansiniu raštingumu (Barr, Diamond 2008), kiti teigia, kad nors finansinis raštingumas yra teigiamas žingsnis, tyrimai rodo, kad didesnės žinios nebūtinai užtikrina optimalius sprendimus (Knoll 2010).

Vis dėlto informacija padeda išvengti kai kurių problemų. Visų pirma nepakankamai informuoti individai kreipiasi į kitus, kurie, jų manymu, turi daugiau žinių, patarimo, nes profesionalo patarimas gali būti neprieinamas dėl paslaugos kainos (Knoll 2010). Mažesnio finansinio raštingumo asmenys dažniau remiasi draugų ir šeimos patarimu, naudojasi televizija, radiju, internetu, bet ši informacija nebūtinai yra geriausia (ten pat). Kita vertus, šiandien individai dažnai „apkraunami“ gausia, bet paviršutiniška finansine informacija, todėl žmonės labiau patiki atsitiktiniais įvykiais. Tokiu atveju investuotojas, kurio draugas patyrė nuostolių akcijų rinkoje, gali nuspręsti investuoti į mažiau rizikingą turtą, kad išvengtų nesėkmės. Esamoje finansinėje situacijoje labiausiai veiksmingos yra nuostolius patyrusių investuotojų istorijos ar įvykiai (Knoll 2010). Tokios istorijos gali sąlygoti ir neoptimalų sprendimą.

Privačių pensijų srityje sprendimas kaip *investuoti* neatitinka tradicinio ekonominio supratimo (Blake 2006). Žmonės nesupranta turto diversifikacijos, kurią painioja su pasiūlymų skaičiumi (Thaler, Benartzi 2007), todėl 100 % akcijų portfelis gali tapti labai populiarus. Be to, žmonės yra linkę tikėti, kad investavimas, kurį jie supranta, yra mažiau rizikingas, o tai ne visada būna tiesa (DiCenzo 2007). Didesnis pasiūlymų skaičius žmones veikia skirtingai priklausomai nuo jų finansinių žinių: mažiau žinantys žmonės labiau linkę pasirinkti nustatytą pasiūlymą nei daugiau žinantys, tačiau, didėjant pasiūlymų skaičiui, mažiau žinantys rečiau renkasi nustatytą pasiūlymą.

Didėjant fondų pasiūlymų menui, mažėja investavimas į akcijas, o didėja – į obligacijas (DiCenzo 2007; Previtro 2010), kadangi žmonės vengia nežinomos situacijos (Knoll 2010).

Per didelis pasitikėjimas investuojant taip pat trukdo pasirinkti optimalią strategiją (DiCenzo 2007). Neretai žmonės labiau yra linkę investuoti turtą į akcijas po to, kai buvo aukštos palūkanos. Dalyviai tiki, kad panašiai bus ir ateityje. Deja, tai labai rizikinga dalyviams, kurie neturi laiko kompensuoti nuostolių (DiCenzo 2007). Paprastai prie to prisideda ir pensijų fondai, reklamuodami savo rezultatus.

Inercija investavimo sprendimuose buvo pavadinta „inkaro efektu“ (Thaler, Benartzi 2007; DiCenzo 2007). J. DiCenzo teigimu, „inkaro efektas“ priklauso nuo amžiaus ir pajamų (DiCenzo 2007). Investavimo sprendimams didelį poveikį turi perspektyvos samprata (Blake 2006). Tai reiškia, kad individai sprendžia, kokią įtaką naudos ir nuostolių atžvilgiu turės jų sprendimai. Investuotojai nenori rizikuoti būsima nauda ir tenkinasi esama nauda.

Sh. Benartzi nuomone, dalyviai yra dvigubai jautresni nuostoliams nei pelnui (Benartzi 2010). Nepageidaudami nuostolių žmonės nenori saugios investicijos keisti į didesnes akci-

jų palūkanas. Su nuostoliais, rizika, nauda ir kaštais yra susijęs ir individo mentalinis skaičiavimas. Kognityvinės operacijos, kurias naudoja individas, siekdamas įvertinti finansinius susitarimus, yra labai svarbios priimant sprendimus (Blake 2006). Mentalinis skaičiavimas leidžia nuostolių nepageidaujantiems dalyviams dažniau kontroliuoti investicijas arba pernešyti apsidrausti.

Kita elgsenos problema, siejama su mentalinio skaičiavimu, yra *hiperbolinis diskontavimas* (Knoll 2010). Tai reiškia, kad kuo sprendimas yra artimesnis dabarčiai, tuo sprendimo priėmėjas vertina smulkų, tiesioginį atlygį labiau nei būsimą didesnį atlygį (būsimą pensiją). Emocijos gali paveikti sprendimą, jo rezultatus, pasitenkinimą ir sprendimo laikymąsi (Knoll 2010). Intuityvūs veiksniai gali lemti individo pasirinkimą turėti dabar, o ne ateityje.

DALYVAVIMO POBŪDIS KAUPIAMŲJŲ PENSIJŲ SISTEMOJE

LR Pensijų sistemos reformos įstatymas numato dalyvavimo *savanoriškumą*, t. y. „apdraustieji turi teisę jų pačių pasirinkimu tapti pensijų fondo dalyviais“. Tas pats įstatymas apibrėžia *nustatytą įmokos dydį*: „Pensijų įmokos dydis 2004 metais yra 2,5 %, 2005 metais – 3,5 %, 2006 metais – 4,5 %, 2007 ir 2008 metais – 5,5 %, nuo 2009 m. sausio 1 d. iki 2009 m. birželio 30 d. – 3 %, nuo 2009 m. liepos 1 d. – 2 % dalyvių pajamų, nuo kurių skaičiuojamos valstybinio socialinio draudimo įmokos“.

Šie teisės aktai užprogramuoja automatinį dalyvių įsitraukimą į kaupiamųjų pensijų schemą.

LR Draudimo priežiūros komisijos ir LR Vertybinių popierių komisijos nutarime „Dėl standartinių pensijų kaupimo sutarties sąlygų patvirtinimo“ teigiama, kad pensijų kaupimo sutartyje turi būti įtvirtintas išsiskiriančiu šriftu pateiktas išpėjimas apie valstybinio socialinio draudimo senatvės pensijos dydžio mažėjimą dėl dalyvavimo kaupiamųjų pensijų schemoje. Nustatyta, kad pensijų kaupimo sutartyje pensijų fondo dalyviui turi būti pateikiama informacija apie atskaitymus ir maksimalius jų dydžius.

Galima tik tikėtis, kad apibrėžtos kaupimo sąlygos yra žinomos daugumai dalyvių ir jie numano, kiek sumažės jų socialinio draudimo pensija. Tačiau sunku būtų atmesti ir prielaidą, kad su kaupimo sąlygomis buvo susipažinta tik sutarties pasirašymo dieną, pernešyng nesigilinant. Juolab kad tyrimai kitose šalyse rodo, jog žmonės tam skiria mažai laiko.

Taigi šalyje susiformavo pakankamai gausi kaupiamųjų pensijų rinka: antros pakopos kaupiamųjų pensijų sistemoje 2010 m. dalyvavo 1035.7 tūkst. dalyvių.

1 lentelė. Vidutinis pensijų fondų dalyvių skaičius, už kuriuos priskaičiuotos pensijų įmokos

Metai	Asmenų skaičius tūkst.	Dalis (%) nuo apdraustųjų
2004	442,7	37,6
2005	557,3	44,9
2006	685,5	54,7
2007	784,6	61,6
2008	879,6	65,3
2009	955,4	71,4

Šaltinis: <http://www.pensijusistema.lt/index.php?-1225997409>; Vertybinių popierių komisijos duomenys; VSDFV duomenys.

Matome, kad kaupiamųjų pensijų schemos dalyvių skaičius 2004–2009 m. nuolat augo, ir 2010 m. jau 2,34 karto viršijo 2004 m. skaičių.

Savanoriškas pasirinkimas, esant nustatytam įmokos dydžiui, rodo didelį pasitikėjimą ir labai gausų dalyvavimą kaupiamųjų pensijų schemoje. Galima būtų pasvarstyti, kodėl susiformavo tokie rezultatai. Pirmas veiksnys galėtų būti numatyta automatinio ištraukimo politika. Tikėtina, kad apsisprendimui reikšmės galėjo turėti žiniasklaidos skelbiama informacija apie būsimą didesnę gerovę dalyvaujant kaupiamųjų pensijų schemoje bei viešinant socialinio draudimo „finansinių galimybių bei išmokų neadekvatumą“. Kitas veiksnys buvo aktyvi suinteresuotų institucijų reklaminė kampanija, o trečiasis – artimos aplinkos žmonių patarimas ar panaši elgsena, paskatinusi ištraukti į kaupiamųjų pensijų schemą. Svarbu ir tai, kad įmoka buvo apibrėžta įstatymu. Tai kėlė pasitikėjimą, kad politikai žino geriau, kiek reikia mokėti, kad būtų adekvati pensija, be to, nebuvo didelio nukrypimo nuo darbo užmokesčio *status quo* – atskaitoma iš bendro socialinio draudimo tarifo.

Deja, toks gausus arba automatinis ištraukimas sąlygoja inertiškas „inkaro efekto“ dalyvių elgsenos tendencijas.

KAUPIAMŪJŲ PENSIJŲ SCHEMOS DALYVIŲ INVESTAVIMO TENDENCIJOS

LR Pensijų sistemos reformos įstatymas apibrėžia laisvą kaupimo bendrovės pasirinkimą, taip pat numatyta teisė pereiti į kitą pensijų kaupimo bendrovę, išskyrus pirmuosius trejus metus nuo pirmosios pensijų kaupimo sutarties įsigaliojimo. LR Pensijų kaupimo įstatymas išskiria dalyvius, kuriems iki senatvės pensijos amžiaus yra likę mažiau kaip 7 metai, ir numato jiems galimybę kaupti pensiją konservatyvaus investavimo pensijų fonde. LR Pensijų sistemos reformos įstatyme šiai asmenų grupei numatyta papildoma apsauga nuo rizikos netinkamai pasirenkant investicinį portfelį, t. y. asmuo turi gauti išsamią informaciją apie galimą riziką dalyvaujant kitos rūšies negu konservatyvaus investavimo pensijų fonde.

Investavimo ypatumai numatyti LR Pensijų sistemos reformos įstatyme. Vertybiniai popieriai, į kuriuos galima investuoti pensijų turtą, turi būti reguliuojamose rinkose. LR papildomo savanoriško kaupimo įstatymas reglamentuoja portfelio diversifikaciją.

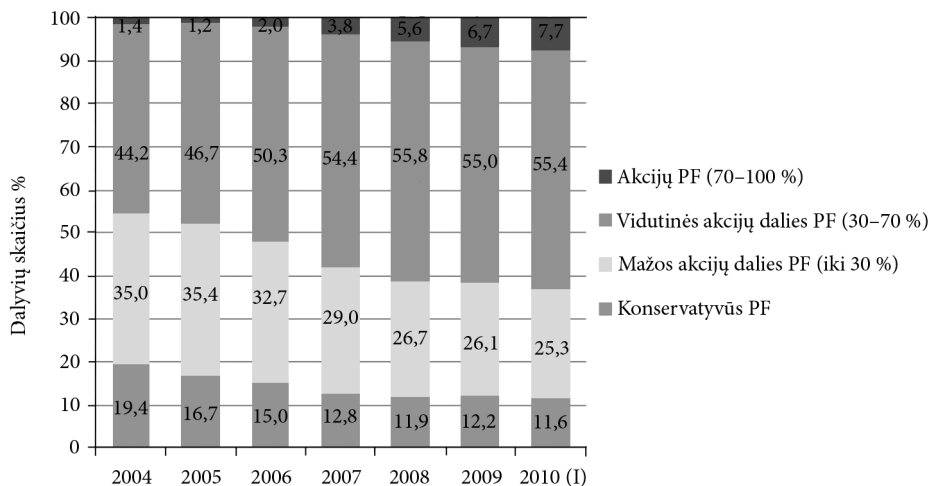
Galima teigti, kad teisės aktuose numatyta laisvo pasirinkimo teisė, neplėtojanti didesnio reglamentavimo apie žinojimą, kaupiamųjų pensijų schemos esmės išmanymą, jos svarbių dimensijų.

Kaupiamųjų pensijų schemos dalyviai šalyje turi galimybę pensijų turtą *pagal riziką* investuoti į keturias pensijų fondų grupes: *akcijų pensijų fondus (70–100 % akcijų)*, *vidutinės akcijų dalies (30–70 % akcijų)*, *mažos akcijų dalies (iki 30 % akcijų)*, *konservatyvaus investavimo (akcijų nėra) fondus*.

2010 m. Lietuvoje veikė 10 konservatyvių antros pakopos pensijų fondų, 4 mažos akcijų dalies, 11 vidutinės akcijų dalies ir 4 akcijų pensijų fondai. Didžiąją rinkos dalį pagal grynųjų aktyvų vertę užėmė vidutinės akcijų dalies antros pakopos pensijų fondai. Mažos akcijų dalies ir konservatyvūs pensijų fondai kartu užėmė apie 41,7 % rinkos. Akcijų pensijų fondai pagal grynųjų aktyvų vertę užima tik nedidelę rinkos dalį. Svarbu pažymėti, kad 2004–2010 m. nebuvo didesnių pokyčių pasiskirstant investicijoms³.

Dalyvių pasiskirstymas tarp pensijų fondų pavaizduotas 1 paveiksle. Kaip matome 1 paveiksle, rinka yra analogiškai struktūruota tarp skirtingos rizikos pensijų fondų ne tik pagal grynųjų aktyvų vertę, bet ir pagal dalyvių skaičių juose. Rinkos pasiskirstymas tarp skirtingos

³ Vertybinių popierių komisijos duomenys.

1 pav. Pensijų fondų rinkos pasiskirstymas pagal dalyvių skaičių (%) (Vertybinių popierių komisijos duomenys)

rizikos pensijų fondų praktiškai nesiskyrė ekonominio augimo 2007 m. ir krizės laikotarpiu 2008–2010 metais.

Taigi vyrauja vidutinės ir mažos akcijų dalies pensijų fondai. Tai gana saugus investavimas, tačiau ir kapitalo grąža yra mažesnė nei investuojant į akcijas. Investavimo kaita rodo dalyvių inerciją bei vadinamąjį „inkaro efektą“. Kaip žinia, tai nėra optimali investavimo strategija visiems kaupiamųjų pensijų schemas dalyviams.

Antroje lentelėje pateikiami duomenys apie pensijų fondų dalyvių migraciją 2007–2010 m., iš kurių matyti, kad perėjimai tarp pensijų fondų buvo labai reti. Į kitą pensijų fondą daugiausia pereita 2007 m. (2,1 %), o 2010 m. procesas sulėtėjo iki 0,5 %.

2 lentelė. Perėjimai tarp pensijų fondų 2007–2010 m.

Metai	Iš viso	Dalis % nuo visų sutarčių
2007	18 876	2,1
2008	12 023	1,3
2009	7 809	0,8
2010 (I)	4 942	0,5

Šaltinis: <http://www.pensijusistema.lt/index.php?-1225997409>

Vertybinių popierių komisijos inicijuoto tyrimo duomenimis⁴, dauguma dalyvių prieš ir po finansų krizės netinkamai keitė pensijų fondų riziką.

Apibendrinant galima teigti, kad kaupiamųjų pensijų schemas dalyvių investavimo pobūdis bei maža migracija tarp pensijų fondų rodo dalyvių inertiškumą ir nepakankamą finansinį raštingumą. Finansinių priemonių nežinojimas sąlygoja prisirišimą prie pirminio investavimo pasiūlymo, kitaip tariant, pasireiškia „inkaro efektas“, kuris mažina santaupas.

⁴ II pakopos pensijų fondų dalyvių migracija prieš ir po finansų krizės. Vertybinių popierių komisija. Prieiga per internetą: <http://www.vpk.lt/lt/pensiju-ir-investiciniai-fondai/14382/>

KAUPIAMŲJŲ PENSIJŲ SCHEMOS DALYVIŲ INFORMUOTUMO PROBLEMOS

Vienas pagrindinių reikalavimų kaupiamųjų pensijų schemos dalyviams yra ne tik laisvas, bet ir aktyvus dalyvavimas, kuris neįmanomas be informacijos. Kaupiamųjų pensijų politika šalyje reglamentuoja informacijos teikimą, jos dažnį, tačiau informuotumą, priimant sprendimus, reikia suprasti plačiau – kaip žinias apie pačią pensijų schemą, jos reikšmingus aspektus individo gerovei.

Antai LR Pensijų sistemos reformos įstatymas numato, kad „pensijų fondas privalo turėti lyginamąjį indeksą“, kuris yra skirtas visuomenei įvertinti pensijų fondo finansinius rezultatus. Tame pačiame įstatyme reglamentuotas ir atskaitymų dydis. LR Vertybinių popierių komisijos nutarimas „Dėl lyginamųjų indeksų naudojimo taisyklių patvirtinimo“ numato, kad lyginamasis indeksas turi sudaryti galimybę visuomenei tinkamai įvertinti pensijų fondo rezultatus, investicijų valdymo efektyvumą, neklaidinti esamų ir potencialių dalyvių.

LR Vertybinių popierių komisijos nutarimas „Dėl Grynųjų aktyvų skaičiavimo metodikos“ apibrėžia atskaitymų iš pensijų fondo turto ir įmokų periodiškumą.

Būsimos išmokos reglamentuojamos LR Draudimo priežiūros komisijos nutarimu „Dėl bazinio pensijų anuiteto skaičiavimo metodikos patvirtinimo“, kuriame numatyta bazinio pensijų anuiteto skaičiavimo metodika.

Paslaugų siūlymą ir reklamą apibrėžia LR Pensijų reformos įstatymas, pagal kurį draudžiama potencialų dalyvių raginti tapti pensijų fondo dalyviu; skelbti informaciją, kuri yra neteisinga, neišsami ar gali būti klaidinanti. Teikiant informaciją galima naudoti skaičiuoklę. Pastaroji turi teikti aiškią ir neklaidinančią informaciją – pateikti skaičiavimų prielaidas ir paaiškinimus, kaip suprasti rezultatus; parodyti, kiek sumažėja SODROS pensija, ir perspėti, kad kaupimo bendrovė negarantuoja skaičiavimo rezultatų.

LR Draudimo priežiūros komisijos nutarimas Nr. N-102⁵ numato visuomenei teikiamos informacijos turinį, pateikimo tvarką bei terminus. Jame numatyta, kad draudimo įmonė skelbia kiekvieno savo valdomo pensijų fondo atskaitinių metų pensijų fondo balansą, grynųjų aktyvų pokyčių ataskaitą ir nepriklausomo auditoriaus išvadą, taip pat metinį grynosios investicijų grąžos dydį. Ši informacija paskelbiama visoje šalyje platinamame šalies dienraštyje iki kitų metų gegužės mėnesio 15 d.; taip pat skelbiama metų ir pusmečio pensijų fondo atskaitose.

Kiek ši informacijos reglamentacija realiai žinoma dalyviams, reikėtų išsamesnių tyrimų. Tai, kad dalyviai nėra susipažinę su kaupiamųjų pensijų schema, ar galima tikėtis realios naudų dalyvaujant, kaip dalyvauti ir pan., rodo jų pasiskirstymas pagal įvairias charakteristikas.

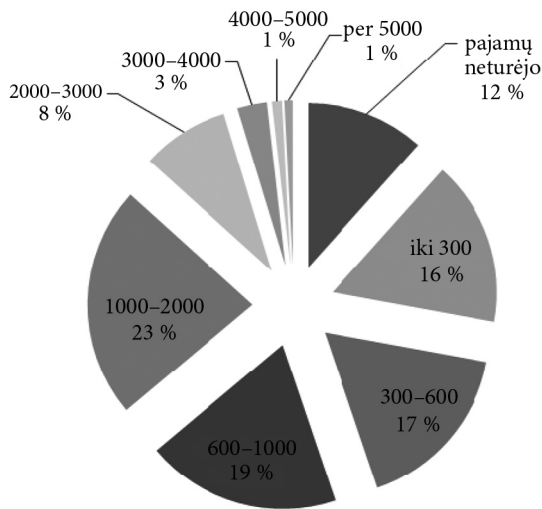
Antrame paveikslėlyje pateikiamas antros pensijų pakopos dalyvių pasiskirstymas pagal darbo užmokestį.

Dauguma (87 %) kaupiamųjų pensijų schemos dalyvių uždirba mažiau už vidutinį šalies darbo užmokestį⁶. Gali būti, kad šie dalyviai nežino, jog netenka dalies socialinio draudimo pensijos, o jų įmoka nuo nedidelio darbo užmokesčio yra labai maža, tad ir kapitalo grąža nuo nedidelės įmokų bazės nebus didelė. Tarp kaupiamųjų pensijų schemos dalyvių, kurie 2010 m. uždirbo iki 50 Lt pajamų (socialinio draudimo ir kaupiamųjų pensijų schemos įmokų bazė), net 87 % moterų⁷; tuo tarpu vyrai dominuoja tarp dalyvių, kurių darbo užmokestis viršija

⁵ Lietuvos Respublikos Draudimo priežiūros komisijos 2004 m. liepos 30 d. nutarimu Nr. N-102 priimtos „Informacijos apie pensijų fondus rengimo, pateikimo bei paskelbimo taisyklės“.

⁶ Vidutinis darbo užmokestis šalyje bruto 2010 m. III ketv. – 2 081,8 lt. Prieiga per internetą: www.sodra.lt

⁷ Valstybinio socialinio draudimo duomenys.

2 pav. Antros kaupiamųjų pensijų pakopos dalyvių pasiskirstymas pagal darbo užmokestį 2010 m. (www.pensijusistema.lt)

5 000 Lt. Šie duomenys byloja nepakankamą moterų informuotumą apie kaupiamųjų pensijų schemą, kuri joms mažiau yra naudinga nei vyrams⁸.

Jau minėta, kad įstatymai numato galimybę vyresnio amžiaus žmonėms, t. y. tiems, kuriems iki pensinio amžiaus liko 7 metai, kaupti konservatyviajame pensijų fonde.

3 lentelė. Skirtingos rizikos pensijų fondų vidutinis dalyvių amžius 2005–2008 m.

Pensijų fondai	2005 m.	2006 m.	2007 m.	2008 m.	2009 m.
Konservatyvusis	42	43,9	45	46	46
Mišrus	33,5	35,0	35	36	36
Akcijų	32,7	29,1	29	29	30

Šaltinis: <http://www.pensijusistema.lt/index.php?-1225997409>;

Konservatyviuosiuose fonduose dalyvaujantys asmenys yra vyresnio amžiaus nei mišriuose ar akcijų, tačiau amžiaus vidurkis rodo, kad tarp konservatyviųjų fondų dalyvių yra gerokai jaunesnių už tuos, kuriems iki pensijos liko 7 metai (3 lentelė). Tai rodo, kad šie asmenys pasirinko ne visai optimalią (siekiant didesnės kapitalo grąžos) investavimo strategiją.

Pensijų skaičiuoklė, pateikiama LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos tinklalapyje, padeda gyventojams apsispręsti, ar dalyvauti kaupimo sistemoje, kita vertus, prognozuoti savo būsimą pensiją. Pensijų skaičiuoklėje naudojama retorika: „Jos dėka galėsite palyginti, kiek padidės Jūsų pensija, jei dalyvausite naujojoje pensijų kaupimo sistemoje, ir kiek ji padidėtų dalyvaujant tik senojoje.“ Skaičiuoklė aprėpia šiuos kintamuosius: gimimo datą; dabartinį darbo užmokestį (Lt); lytį; ekonominių prielaidų (X pensijų fondas; Y pensijų fondas; Vartotojo pasirinkimą; pensijų fondo investicijų grąžą (4; 6 ir pasirinktą procentą); administravimo atskaitymus nuo įmokų ir turto; anuiteto pelningumą; šalies vidutinio darbo užmokesčio augimą.

⁸ Skučienė, D. 2007. Moterų pensinio amžiaus pasekmės Lietuvoje, *Gerontologija* VIII(1).

Neabejotina, kad asmuo žino pirmuosius tris kintamuosius, tačiau ekonominės prielaidos, kurios susideda iš pakankamai specifinių terminų – pensijų fondo investicijų grąža, administravimo atskaitymai, anuiteto pelningumas, šalies vidutinio darbo užmokesčio augimas – realiai gali būti sunkiai suvokiamos ekonominio išsilavinimo neturinčiam vartotojui. Taigi galima manyti, kad skaičiuokle nesinaudojama arba naudojamos X ir Y prielaidos, kurios jau numatytos skaičiuoklėje. Tokią situaciją galima vertinti kaip patarimą tų, kurie „žino geriau“, kaip tai buvo aptarta ankstesnėje straipsnio dalyje.

Dėl skaičiuoklės teisingo informavimo kyla ir daugiau klausimų. Pirmia, darbo užmokestis šioje skaičiuoklėje yra gana statinis, o juk žmogaus gyvenime karjera nėra labai stabili: yra jos pradžia, pakilimas ir pabaiga, gali būti ir nedarbo laikotarpiai. Darbo užmokesčio statiškumas iškraipo duomenis apie būsimą socialinio draudimo ir kaupiamąją pensiją. Prielaida apie investicijų grąžą, aukštesnę nei šalies vidutinio darbo užmokesčio augimo tempas, taip pat kelia abejonių. Galiausiai kyla klausimas, ar įvertintas socialinio draudimo papildomos dalies augimas, ar šioje skaičiuoklėje ji pateikiama statiška? Taigi ši pensijų skaičiuoklė skatina automatinį dalyvavimą, tačiau neužtikrina teisingos informacijos dalyviams.

IŠVADOS

Privačių pensijų dalyviai paprastai susiduria su apsisprendimo kaupti pensijai problema, kuri sprendžiama taikant numatytą įmoką, taisykles, formuluotes ir pan. Išaugus dalyvių skaičiui, identifikuojamas automatinis išitraukimas, kuris sąlygoja inertišką dalyvavimą, nedidinant įmokos dydžio ir investavimo strategijos. Nekeičiama investavimo strategija vadinama „inkaro efektu“ ir neatitinka optimalios investavimo strategijos. Inertišką investavimo strategiją sąlygoja ir finansinio raštingumo stoka bei pensiją lemiančių veiksnių kompleksas. Asmens sprendimui turi įtakos jo aplinka, emocijos bei mentalinis skaičiavimas, siekiant didesnės naudos kuo mažesniais kaštais.

Lietuvoje antros pakopos pensijų schemos teisės aktuose yra užprogramuota automatinio išitraukimo sąlyga, todėl mūsų šalyje dalyvauja daugiau nei milijonas apdraustų asmenų.

Automatinio išitraukimo sąlyga, kaip ir kitose šalyse, sukelia inertiško dalyvavimo, „inkaro efekto“ problemas: investavimo strategija yra gana konservatyvi, dalyviai nelinkę keisti pensijų fondų arba investavimo strategijos.

LR pensijų kaupiamąją sistemą reglamentuojantys teisės aktai numato nemažai reikalavimų, kad būtų teikiama informacija, tačiau dalyvių informuotumas apie dalyvavimo naudą šioje sistemoje yra abejotinas, nes dauguma dalyvių uždirba mažiau už šalies vidutinį darbo užmokestį, mažiausių draudžiamųjų pajamų grupėje daugumą sudaro moterys.

Pensijų skaičiuoklė, kaip informacinis ir finansinį planavimą senatvėje skatinantis instrumentas, labiau yra orientuotas į skatinimą dalyvauti kaupiamųjų pensijų schemeje, o ne į tikslios informacijos asmeniui suteikimą. Ji neįvertina asmens darbo užmokesčio profilio, socialinio draudimo pensijos papildomos dalies kaitos. Kita vertus, pensijų skaičiuoklėje naudojamos sąvokos yra suprantamos tik finansiškai raštingiems vartotojams.

Gauta 2011 02 10

Priimta 2011 03 21

Literatūra

1. Barr, N.; Diamond, P. 2008. *Reforming Pensions: Principles and Policy Choices*. Oxford University Press.
2. Benartzi, Sh. 2010. *Behavioral Finance and the Post-retirement Crisis*. A response to the Department of the Treasury / Department of labor request for the information regarding lifetime income

- options for participants and beneficiaries in retirement plans. Allianz of America. Prieiga per internetą: www.dol.gov/ebsa/pdf/1210-AB33-617.pdf
3. Blake, D. 2006. *Pension Economics*. John Wiley & Sons, Ltd.
 4. DiCenzo, J. 2007. *Behavioral Finance and Retirement Plan Contributions: How Participants Behave and Prescriptive Solutions*. EBRI Issue Brief No. 301. Prieiga per internetą: www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/17240795
 5. Knoll, M. A. Z. 2010. "The role of behavioral economics and behavioral decision making Americans retirement savings decisions", *Social security bulletin* 70(4). Prieiga per internetą: www.ssa.gov/policy/docs/ssb/v70n4/v70n4p1.pdf
 6. Lietuvos Respublikos Draudimo priežiūros komisijos 2004 m. liepos 30 d. nutarimas Nr. N-102 „Informacijos apie pensijų fondus rengimo, pateikimo bei paskelbimo taisyklės“.
 7. Lietuvos Respublikos Draudimo priežiūros komisijos 2004 m. vasario 24 d. nutarimas Nr. N-16 „Dėl bazinio pensijų anuiteto skaičiavimo metodikos patvirtinimo“.
 8. LR Draudimo priežiūros komisijos ir LR Vertybinių popierių komisijos 2005 m. sausio 4 d. Nr. N-6/2005 m. sausio 13 d. Nr. 1 nutarimas „Dėl standartinių pensijų kaupimo sutarties sąlygų patvirtinimo“.
 9. LR Pensijų sistemos reformos įstatymas 2002 m. gruodžio 3 d. Nr. IX-1215.
 10. LR Pensijų kaupimo įstatymas 2003 m. liepos 4 d. Nr. IX-1691.
 11. LR Vertybinių popierių komisijos 2004 m. vasario 12 d. nutarimas Nr. 4. „Dėl Grynujų aktyvų skaičiavimo metodikos“.
 12. LR Vertybinių popierių komisijos 2008 m. kovo 14 d. Nr. 1K-8 nutarimas „Dėl lyginamųjų indeksų naudojimo taisyklių patvirtinimo“.
 13. LR Vertybinių popierių komisijos 2003 m. rugsėjo 25 d. Nr. 14 nutarimas „Dėl pensijų kaupimo veiklos reklamos principų patvirtinimo“.
 14. Orszag, P. 2008. *Behavioral Economics: Lessons From Retirement Research for Health Care and Beyond*. A presentation by CBO Director Peter Orszag to the retirement research Consortium. Prieiga per internetą: http://www.cbo.gov/ftpdocs/96xx/doc9673/08-07-Presentation_RRC.pdf
 15. Previtero, A. 2010. *Using Behavioral Finance to Help Employees Achieve Their Retirement Saving Goals*. Prieiga per internetą: http://www.standard.com/pensions/publications/behavioral_finance_15219_7_10.pdf
 16. Thaler, R. H.; Benartzi, Sh. 2007. *The Behavioral Economics of Retirement Savings Behavior*. Prieiga per internetą: www.aarp.org/ppi
 17. Urbanskienė R.; Clotey B.; Jakštys, J. 2000. *Vartotojų elgsena*. Kaunas: Technologija.

DAIVA SKUČIENĖ

Behavioral tendencies of the funded pension scheme participants in Lithuania

Summary

The paper deals with the economic behaviour of participants of the funded pension scheme. The first part is devoted to the theoretical background of this behaviour. The enrolment and investments of the participants and internet calculator analysis is provided in the next part. The analysis has shown that participants of the funded scheme are not informed about the nature of such type of pensions, display insufficient financial skills and the inertia of investments. The internet calculator as a provider of information for participants ignores wage variations during lifetime, the indexation of social insurance pension.

Key words: private pensions, participants, behaviour